

Jankovics József

BETHLEN MIKLÓS ÖNÉLETÍRÁSA EGYIK SZÖVEGHELYÉNEK HÁTTERÉHEZ

Balassi (III.) Imre és Wesselényi Ferenc nádor kommunikációs
viszonya és stratégiája

I.

Bethlen Miklós önéletírásának egyik legfontosabb és ugyanakkor legszemléletesebben előadott epizódja az, amelyben beszámol 1666-os murányi tartózkodásáról, arról a Zrínyi Miklós halála utáni időszakról, midőn titokban szövődtek Erdély és a magyar elégületlenek kapcsolatai s az erdélyi közvetítésű török orientáció első szálai, továbbá szerveződött a későbbi ún. Wesselényi-összeesküvés. Erről Bethlen nem is túlságosan burkoltan említést tesz fő művében, és részletesebben tudósít apjának, Bethlen Jánosnak, Teleki Mihálynak és Apafi fejedelemnek írott leveleiben. A helyzet és a viszonyok, illetve Bethlen szövegének megértéséhez kissé hosszabban kell idéznünk az önéletírásból:

„A palatinusnál laktam szeptemberig; azalatt lón ilyen dolog. Egy Balassi Imre nevű nagy gazdag vitéz, de igen zavaros elméjű gróffal a palatinusnak veszekedése lévén, arra vitte a dolgot, hogy mint notorius proscriptus megfogattassék; emez sem el nem tudta vagy akarta vonni, sem rabul adni magát: fegyverhez nyúlt, sok katona tartozott hozzá, több szép urasági között Diviny várát is bírta, és innét kivált a palatinus jószágiban sok kárt tett. Ez a vár nem erős, de ő nagy-nak tartotta; volt szép lövészerszám, munició és gyalog benne, minthogy véghely is volt; ebben bízott és hogy ebből megszerzi dolgát. A palatinus instantiájára a császár az akkori végházakból, kivált Fülekről rendelete bizonyos számú magyar hadakat, lövő szerszámot és német gyalogot is nyolcszáz tájba, hogy vonják ki onnét. Elmenénk a palatinussal Balogvára, Füle, és osztán Diviny megszállására, a németeket egy Delon nevű gallus vice-colonellus commendírozta; erősen lőtt bizony ki egy Sándor Gáspár nevű főember, sellyei kapitány; lábát is bokában ágyúval ellövék, de mégsem hala meg. Sántát vetvén csakhamar egy éjjel, négy vagy öt ágyúval reggel lőni kezdék; én is ott peckelődtem, a palatinus küldözött, kivált hogy Delonnal is tudtam beszélenni; megijedének a mellette lévő nemes embereknek az elei, elárulák s feladák a várat discretióra. Ezt a terminust a közkatona, talpas nem értette meg elébb, hanem csak akkor, amikor maga pusztá kézzel s a felesége egy hitvány párnával méne el, noha Balassi és én, akik jártuk a tractát, megmagyaráztuk nekik, maga a palatinus is megparancsolván magyarázását, de a corruptus, magokról külön, titkon gondot viselő, egynéhány

nemes ember eláztatá őket, voltak háromszázan. Rút spectaculum volt. Szoros várban, a sok ló s marha étlen, majd térdig a ganéj az udvaron, még osztán hogy mindent elprédálának, egynéhány száz párnai derekalyt kihasogatván, mind a földön, mind az aërben úgy volt a toll és pih, mint a nagy hó és fergeteg. A palatinus harmadnap jöve a várba, mégis akkor is volt pih, esőnek mondá.

Én a palatinus parancsolatjából addig is benn a várban Balassi salva gvardiája voltam, és felette nehezen tudám megörzeni a boltját, első értékít egy Balassi Bálint nevű gonosz atyjafia és Delon ellen. Azt mondá Bálint, néki csak a leveles láda kell, lészen harmincezer tallér nyereségünk. Delon az osztózásban felít nékem ígírte, osztán öszveveszett, ő koszperdre, én kardra vetettük kezünket, de tovább ő sem mere menni. Nékem azért a nagy szolgálatomért Balassi a nagyobb fiától küldé egy szép gyémántos rózsát, úgy hiszem, hogy legalább ezer forintot ért volna, de visszaküldém, izenvén néki: Volt az üdeje, hogy az én atyámnak mindene úgy veszett el, mint az övé most, anyám s magam rabok voltunk; nékem fogadásom: supplicáló, perlő embertől soha ajándékot nem veszek, hanem küldjön egynéhány darutollat, s azt küldé. Csúfos zelotypiából azután reám panaszlott a palatinusnak, hogy a feleségét, ki erdélyi Barcsai Zsigmond leánya volt, szép, ifjú, szeretem, de bizony hazudott; vette volt abból, hogy mikor az uráért és javokért törekedett, sírva a mejjemre borult, kezével rajtam esdeklett; de ez sok ember előtt volt. Vége lévén ennek a divinyi dolognak, menénk Murányba; Balassit is igen tisztességes arestom alatt, felesége, javai és fiaival együtt lévén, vivék oda. Engem a palatinus, palatinusné száz arany, s majd meg annyit érő ezüst marhával megajándékoza; s menék haza Erdélybe. Ennek a Teleki és én járásomnak oka volt titkos követség Apafi fejedelemtől a magyar, és máig is tartó, még in anno 1663. kezdett nehéz dolgokról.”¹

Bethlen 1666. június 4-én Murányból tudósítja Teleki Mihályt Balassi Imre zavargásairól:

„Balassi Imre Uramis mindent, az mit lehetne, kborlana, de már szintén megh szorittiák, mind Magyar, Német, Török ellenseghe, signanter az Török, kibe bizott, félek, hogy belé hadgya, mert amaz te nagy szakallu Komadat, Szepesi Palt be külte az Palatinus Egherbe egy nem tudom mi eördögh tiszt, elegh az, neue Kara Ibrahim az ebnek, hogy Balassit ne seghittsék, emez azt mondta, hogy olyan Toluayt ök bizony nem seghittik, mert öketis praedalta tsak mostis, hanem az Palatinus tsak bátrann procedallyon mindenbe, es az Feidelmetis admoneallya, hogy akadalyt ne tegyen, mert egyebaránt oda ala Trentschen Varmegyebéis söt mindenütt az Feidelem Mustrálása nagy Larmat tsinalt, magha Balassy Vramis biztatta avval maghát, az mint illyen Titulustis tsinalt maghának: Erdelynek cum adiunctis prouinciis Nemet uagy ki Eördögh ellen elöll iáro ha-

¹ *Bethlen Miklós Önéletírása*, az előszót írta TOLNAI Gábor, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. WINDISCH Éva, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955 (Magyar Századok), I. 217–218.

dainak Generálissa, de ez bolondságh, mert Romai es Török Csaszarral uezsne Urunk egybe Balassy Uramert, de ezt magha az Palatinus tsak neveti...”²

A nádor azonban nem sokáig nevetett a mindenkivel szövetkező, s mindenkitől előbb-utóbb megtagadott, vagy mindenkitől elforduló Balassi Imre cselszövésein, mert Bethlen éppen egy hónappal e levél kelte után már megérkezett a Divény elfoglalására a vár alá felvonult nádori táborba, amint arról és onnan július 8-án tudósítja levelében apját, melyben nagyjából leírja az önéletírásából is idézett fentebbi katonai eseményeket, a várfoglalást és körülményeit.³

Nem lehet célunk itt és most a Balassa Menyhárt köpönyegforgató jellemével és a költő Balassi Bálint öntudatával rendelkező, kalandortermészetű főúr roppant nehezen követhető pályafutását követni első felesége állítólagos meggyilkolásától, környezetével való állandó összetűzéseitől, 1671-es Erdélybe menekülésétől rokoni – legfőként Kapi György, illetve felesége, Barcsai Judit rokonsága – általi ottani kismizmizésén át Thököly pártjára állásáig, majd újbóli császári fogságáig és az azt követő kegyelmétől 1683-ban Tállyán bekövetkezett haláláig, majd sírjának 1735-ös kirablásáig.⁴ Balassi Imre, Pest, Pilis és Solt főispánja Nagy Iván családtörténeti lexikona szerint egy 1669-es levelében magát szentelt vitéznek, királyi tanácsosnak és komornoknak, Beszterce, Divény, Kékkő, Salgó, Surány és Eberhardkö örökös urának írta, de birtokai voltak a dél-alföldi hódoltsági területen és Gyöngyös környékén is. Jól ismerhette a XVI. századi költő Balassi Bálint emberi habitusát, mindenféle uralmat nehezen viselő természetét, rangjára való büszkeségét, a valós

² *Bethlen Miklós levelei*, összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta JANKOVICS József, A latin nyelvű részeket fordította s az idegen szavak jegyzékét készítette KULCSÁR Péter, A magyar nyelvi jegyzeteket készítette NÉNYEI Gáborné, Bp., Akadémiai Kiadó, 1987 (Régi Magyar Próza Emlékek), I. 135.

³ *Uo.*, 136.

⁴ Csak a legfőbb dokumentumokra és kiadványokra hívjuk itt fel a figyelmet. Életrajzának bünlajstromához lásd: http://hu.wikipedia.org/wiki/Balassa_Imre; Töredékes feljegyzéseinek, levélfogalmazványainak és egyéb iratainak részben saját kézírással készült gyűjteménye: OSZK, Fol. Hung. 36. Gyarmathi gróf Balassa Imre Napló-könyve 1679–1680. Az ebből készült 19. századi levélmásolatok (az elolvashatatlanak bizonyult szavak helyének üresen hagyásával): Fol. Hung. 1061. Adóbehajtó levelek 1680-ból. – E dokumentumok rendkívül hasznosak életviszonyainak és -körülményeinek, tartózkodási helyeinek, birtokai elhelyezkedésének és személyes kapcsolatrendszerének betájolásához. Erdélyi kapcsolatairól és kismizmizésének folyamatáról számolnak be Teleki Mihályhoz írott levelei (*Teleki Mihály levelezése*, I–VIII., szerk. GERGELY Sámuel, Bp., 1905–1926, (különösen III–VIII.); DONGÓ GYÁRFÁS Géza, *Balassa Imre gr. temetése Tállyán, 1675 táján*, Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, 1913, 261–264.

vagy vélt sérelmeket keményen megtorló hirtelen haragját.⁵ Rimay János 1629-től haláláig, 1631 decemberéig az ugyancsak Imre nevet viselő apja (megh. 1633) – aki az *Istenes énekek* első bécsi kiadását szorgalmazhatta, s aki, Kőszeghy Péter megállapítása szerint, a költő kultuszának ápolója-szervezője lehetett – szolgálatában állt Divényben, vagyis az ifjabb Imre személyes élménybeszámolóban, a családi legendáriumból is értesülhetett őse viselt dolgairól, akinek katonai és költői virtusairól a saját (!), III. Ferdinándtól 1653 januárjában elnyert grófi diplomájának indoklásából is tudomása lehetett, amely indoklás mintha Rimayt idézné: „Hogy ne is szóljunk Balassi Bálintról, aki Mars és Pallas szolgálatában egyaránt rendkívüli hírt szerzett magának...”⁶

Az alább következőkben arra irányítjuk figyelmünket, hogyan tükröződik Wesselényi nádor levelezésében a divényi várfoglaláshoz, majd Balassi néhány hónapos fogva tartásához vezető út, illetve mi határozta meg kettejük viszonyát és kommunikációját. (A kiadatlan dokumentumok szövegét modern átírásban közöljük, a személy- és helységnevek írásképét és egy két írássajátosságot megőrizve. A rövidítéseket jelölés nélkül feloldottuk.)

A Wesselényi-összeesküvésről monográfiát író Pauler Gyula szerint Wesselényi az 1665-ös kassai nádori ítélszéken 32 cégéres büntetttben íteltette el Balassit, de Cserei Mihályra hivatkozva egy török fogolyra – valószínűleg inkább Balassinak az ügyben tanúsított magatartására és kevélységére – vezeti vissza az ellenségeskedés fő okát. Cserei ezt a történetet magától az Erdélybe menekült Balassától hallhatta, s bár akkor még iskolás korban volt, de bármikor hallotta is, oly feltűnő volt számára, hogy egy életre megjegyezte:

„Nem sokkal azután jöve be Magyarországból Balassa Imre is. Mert midőn egy híres török urat, akit Rabló Béknek neveztenek vala a magyarok, éjszaka egy faluban a Balassa hajdúi elfogtanak vala és Balassához vivén, a bék tizenkét-ezer aranyban vele megalkudt volna, a palatinus Wesselényi Ferenc megértvén, odaküldet Balassához, hogy a rabot adassa kezihez, mivel az nem privata per-

⁵ Nem lehet itt nem gondolni Balassi Bálint olyan levélrészleteire, mint: „Bestia hitetlen lélek, kurafi vagy meghalsz vagy megszegik ezentől egynehány oldalad csontja, hogy soha, ha megélsz is, emberré nem leszesz belé: mert jutott eszedben bestye lélek kurafi! Te éretted mint vert volt atyám Divénben! Azért bestia lélek, kurafi, bizon te is meghalsz ezentől érette...”; vagy: „Írták azt én magam felől, hogy én néminemő asszonyállatot szabad utában nem csak megfertőztetem, hanem még ugyan megfosztottam volna. Erre azt felelem, hogy hazuttak tisztességemben praktikáló ároló kurvájok és beste kurvafjok.”; esetleg: „Írták azt is, hogy én éjjel-nappal iszom, és hogy én mind szolgálommal öszve Sybaritica életet viselek; ebben is hazudtak mint tisztességemnek, pór fita fentő híres kurvájok, mert mi soha természet ellen nem éltünk (...), abban kedig, az én italomban mi ellenek lehetett nekiek, soha nem tudom, holott sem a kurva anyjuk gyapjú szekér borát, sem az kurva bestia atyjok keresményét nem ittuk, hanem az mi magunkét költettünk.” Vö. *Balassi Bálint összes versei, Szép Magyar Comoediája és levelezése*, szerk., jegyz. Eckhardt Sándor. Második, bővített kiadás, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1968, 239., 265–266.

⁶ ECKHARDT Sándor, *Az ismeretlen Balassi Bálint*, Bp., 1943, 212. Idézi: KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint és Imre = Jankovics József 50. születésnapjára*, Bp., Balassi Kiadó–REBAKUCS, 1999. március 10., 21.

sonát illet, hanem ötlet mint magyarországi palatinust. Balassa, különben is pajkos, csíntalan ember lévén, azt izeni vissza a palatinusnak: »*Mondjátok meg az ebadtának, ha török rab kell, bújjék ki a felesége utoljából, s fogjon rabot, de akit én fogattam, azt neki bizony nem adom.*« (A Cserei által minden biztonnal eufemizált szövegrész kiemelése tőlem, J. J.) A palatinus a császárnak ír a dologról, remonstrálván azt: az a Rabló Bék eleitől fogva mennyi károkat, pusztításokat tett Magyarországon, azért illendő volna, hogy olyan nevezetes rab őfelsége mint magyar király custódiája alatt tartatnék. A császár kéreti Balassától: nem adja; újabban reá küld, hogy erővel is elvegyék tőle, Balassa bosszújában mérget ad a török rabnak, úgy hal meg, a holttestet pedig ezer arannyal váltják vissza a törökök. A császár megértvén a dolgot, Balassát meg akarta fogatni, de ő is résen tartván fülit, Erdélyben beszaladott.⁷

Az általunk kiemelt idézet teljesen beleillik abba a tiszteletlen, a korban trágárnak tartott, sőt az alapvető isteni törvénynek, s az ahhoz igazodó emberi és hadi törvényeknek is ellentmondó balassias beszédmódba, amelyet az alább közölt dokumentumok áttételesen idéznek.

Az 1660-as évek Wesselényi-leveleinek témái rendre kitérnek Balassi Imre viselt ügyeire, s igyekeznek túlkapásainak gátat vetni.

Királyfalváról írja 1664. június 20-án Abaúj vármegyének: „Az prédáló katonák által elhajtott marha végett irattunk mindjárt gróf Balassi Imre uramnak serio, odaküldvén a kegyelmetek panaszának extractusát.”⁸

Tokajból a kancellárt, Lippay Györgyöt figyelmezteti 1664. augusztus 8-án: Hont vármegye főispánására pályázik Balassi Imre is, de ők tiltakoznak ellene, inkább a nemrég meghalt id. Koháry István nagyobb fiának conferálják, járjanak közben érdekében. (A költő Koháry István 1711-ben lett Hont vármegye örökös főispánja.) Az ugyancsak versíró gróf Balassi Bálintot is méltóbbnak ítéli a feladatra, mert Imre „se atyjafiával, se pedig más emberséges emberekkel nem alkudhatik soha is.”⁹

(Zólyom)Lipcséről 1665. február 8-án az esztergomi érsek Lippay Györgynek: „Ide békével érkezvén, felette confuse találtam ez világot, vannak félelem s kétség között gróf Balassa Imre uram csavargó katonái nem gondolván kegyelmes Urunk

⁷ PAULER Gyula, *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeskűvése*, Bp., a M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1876, I., 87., 94–95. Balassa különféle akcióit egyébként a francia követ, Gremonville, jó szemmel nézte, mert érdekelt volt benne, hogy Észak-Magyarországon zavarok támadjanak, s abból lázadás is kialakulhasson. (Pauler, *uo.*, 87.) Pauler Gyula egyébként Balassinál pozitív tulajdonságokat is felfedez: „...Balassának minden gonoszsága mellett is sok barátja és némely rokonszenves tulajdonságai voltak, s inkább szerencsétlen nevelés, rossz, lelketlen embereknek társasága, mint vele született gonoszság, tevék az eszelőségig szenvedélyes és büszke férfiút gonosztevévé.” (*Uo.*, 88.) CSEREI Mihály, *Erdély históriája* [1661–1711], sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta BÁNKÜTI Imre, Bp., Európa Könyvkiadó, 1983 (Bibliotheca Historica), 102–103.

⁸ MOL, A Magyar Kamara Levéltára, Archivum familiae Wesselényi, E 199., 9. cs. IV/4t. 612.

⁹ *Uo.*, 643.

hitivel, csak csatáznak, most is három törököt vittek el Divény várában. Azonban az szegénységen is égben kiáltó nyomorgatásokat követnek.”¹⁰

Ugyanebben az időben Enyickéről ír az egri basának, a Balassi Imrénél levő török rabokat ami illeti, Balassi nem kapitány, sem egyéb tiszteiben nincsen, veszni indult ember, citáltatták és el nem kerüli a büntetését.¹¹

(Zólyom)Lipcséről 1665. április 5-én Pethő Zsigmondnak: „Az Makó melléki, szentlőrinci szegénység panaszairól haszontalan már Ballássza Imrének irnya, mert ő már veszedelemnek fia, az sok excessusi miatt, ezennel Palochay Gábor táncára jut, kit csak circa finem Maii is, vagy initium Junii meg fog érteni kegyelmed.”¹²

Következő nap ugyanonnan, Rottal Jánosnak: „Balassi uramhoz küldtem juratusomat, istenkedvén, az rabokat küldje kezemhez, ne kellessék az két hatalmas Császár között kisebb követei gatlásának is lenni, micsoda válaszom léssen, éjjel-nappal tudósítom kegyelmedet.”¹³

Kassáról 1665. november 25-én elrendeli a vármegyéknek, hogy Balassi Imre, „Nem akarván Isten ő szent Fölsége is tovább sok bűnét s vétékét büntetlenül hagyni, országunk törvénye szerint proscibáltatott és infamiássá tétetett.” Hirdessék ki proscscriptionálisát, s vele és istentelen tolvaj társaival ne nyájaskodjanak, „társalkodjanak”. „Balassi uram sok zabolátlan csintalankodtatásának és gonoszságának” véget akarván vetni, vigyázzanak, hogy a törökkel ne praktikáljon s Divényt ne ejtse a kezébe!¹⁴

1666. május 4-én a rimaszombatiakat, akik mint kereskedő népek, félnek kimmenni a városból Balassi miatt, Wesselényi inti, hogy ne teljesítsék kívánságait. „Vettük az kegyelmetek levelét, s értjük, hogy az a Haza Tolvaja s urától hazájából elpártolt árulója mit kívánjon legyen kegyelmetektől. Tudni köll kegyelmeteknek, valaki kegyelmes királya s hazája árulójával egyetért, és akármiben segíti, hasonló áruló, és párttűtő latornak ítéltetik.”¹⁵

1666. június 1-jén az osgyáni kastélyból valószínűleg a fülekieknek szóló Wesselényi-levél utalhat Balassinak arra az akciójára, amelyet Bethlen Miklós említett fentebb idézett misszilisében, s amely a palatinus nevetését kiváltotta: „Ami az Balassy Imre levelét illeti, <azon semmit nem köll épéteni.> bizony sokat neveltünk bolond írásán, s mivel még eddig nem tudta, mit akar kegyelmetek (noha az is felfuvalkodásból írt csúfság), hisszük az Úr Istent, az füleki álgyük ez játékját hírével adja.”¹⁶

1666. június 8-án értesíti Nyitra vármegyét: „Nem lehetvén egyéb benne, elunván a mi kegyelmes Császár és koronás Király Urunk Őfelsége annak az rebelis Haza Tolvajának, Balassy Imrének, mellette fegyver fogó adhaerens tolvajival

¹⁰ *Uo.*, 765.

¹¹ *Uo.*, 771.

¹² *Uo.*, 755. A Makó környéki birtokainak adóbehajtási módozatait és technikáit, katonákkal történő végrehajtását többször érinti a fentebb említett OSZK-beli feljegyzéseiben.

¹³ *Uo.*, 832.

¹⁴ *Uo.*, 763.

¹⁵ *Uo.*, 1007.

¹⁶ *Uo.*, 1075.

együtt patralt sok hostilitásit, faluk rablásit, égetésit, keresztény vér-ontásit és egyéb hallatlan sok cégéres excessusit és rebellióit, parancsolja újban kegyelmesen Ófelsége a minap hozzánk érkezett magános curirjétül küldett kegyelmes parancsolatjával azon rebellis Divény várát erős obsidióval megszállatnunk s azon rebellist donálatnunk. Mely operatióra hogy ne köllessék kegyelmeteket personaliter insurgálni, a mi tanácsunkból Ófelsége maga itt magyarországbéli végházaiból rendelt bizonyos számú muskatírosból álló német hadait rendelte kegyelmesen, avégre is, hogy messzűnne s külső országból behozandó hadakkal ne terheltelessék, s ne ruinaltassék szegény hazánk...” Kéri, hogy biztosítsanak postaállomásokat, alkalmas megbízottakat, hogy az ő arra kijelölt embereikkel levélben tarthassák a kapcsolatot. Jelzi, hogy elővigyázatosságból a törököt is értesíti hadmozgásaikról, s megírja azok igazi okát, hogy „másra ne véljék”.¹⁷

1666 júniusa–júliusa a készülődés ideje, a környékbeli végházakat biztosíttatja, fokoztatja a fegyelmet, hadi eszközöket, katonákat gyűjtet. Június 11-én írja „Bélteki uramnak”, hogy „Balassi Imre száz lónál többet s valahány tehény marhát elhajtattott, ott öt katonát fogatván, az egyiknek mindjárt fejét vétette, s az másikat karóban vonatta, a harmadikán háromszázat csapatván tömlőcben gyukatta. S nagy békével, mintha sohult katona nem volt volna, ez próbát végben vitette. Ugyanakkor a táján Kokóvárul is feles marhát hajtattván, szabadon gázoltatja az országot, sőt azzal kérkedik, hogy rövidnap korbácsokkal hajtattja bé Losoncznál lévő vitézlő rendet Divinbe, azt vetvén fundamentumul, egymást nem értő hadak lévén, az fel-fuvalkodott puhaságnak adták magokat.”¹⁸

1666. július 28-án Murányaljáról este, vacsora után figyelmezteti levelében a Divény alatt táborozó, s azt ostrom alá vevő hadi tisztségviselőket: „Mely nagy rettegő félelemben s bús elmével vagyok, pennámmal ki nem írhatom, tartván attúl (azmely vigyázatlansággal volt eddig kegyelmetek, bátran jöhetvén s mehetvén ki s bé az divéniek, sőt nyulászva is kedvek szerént mulatozván), még megszálljuk ez két-három s négy nap alatt, ki ne szökjék Divényből az lator, ki ha megtörténnék (kit Isten ne adjon), bár az világ szénye előtt nap ne virradjon gyalázatos fejünkre.” A vár előtti mély völgybe szálljanak, erős strázsát állítsanak oda, ahol Balassié szokott lenni, és senkit a várba be ne bocsássanak, s ő se szökhessen ki, mert nekik az örök gyalázatokra lenne, s az egész kereszténységnek pedig kárára.¹⁹

¹⁷ *Uo.*, 1010.

¹⁸ *Uo.*, 1001.

¹⁹ *Uo.*,

II.

Miközben Wesselényi Ferenc, Magyarország nádora levélrészleteiből kirajzódik az az összkép, amely magában foglalja a Bethlen Miklós önéletírásában leírt Balassi Imre-ellenes akció előzményét, jól kiviláglik belőle a folyamat: a minden bizonnyal személyes sérelmekről is táplált misszilis propaganda-munka, amellyel az országos bajkeverőt, a fékezhetetlen, önhitt, kegyetlenkedő „Haza Tolvaját” akarja Wesselényi bekeríteni s börtönbe juttatni.

Az alábbiakban azokat a dokumentumokat mutatjuk be, amelyek bizonyos mértékig, s közvetett módon, tehát nem a pontos, eredeti megfogalmazásban, de még így áttételesen is érzékletesen jelzik azt a nyelvi-kommunikációs módszert, amellyel és ahogy Balassi Imre a nádor jogi képviselőin keresztül az ország legfőbb politikusaival, a király helyettesével tárgyalt, neki üzengetett. Amivel jogosan háborította fel, s hangolta még inkább maga ellen a palatinust. E közvetítői jelentések, a szóváltások rögzítései – ismételten hangsúlyozzuk, hogy a követ utólag rekonstruálta és formálta meg szövegét – stilisztikailag ugyanazt a Balassi-képet („igen zavaros elméjű”, illetve „pajkos, csintalan ember”) és -beszédmódot idézik fel, amelyet Bethlen Miklós és Cserei Mihály őrizett meg az emlékezetnek. Balassi üzenetei úgy szólnak az általa oly gyűlölt Libercsei Mihály nógrádi alispánhoz, Gács várának kapitányához, hogy abból megbízója, Wesselényi Ferenc is értsen. S teszi mindezt annak tudatában, amit maga is feljegyzett később napló-könyvébe az „Edicta Militaria” cím alá, de a korszak minden hadi regulája ezzel kezdődött, s minden felesküdt katonának és vezetőiknek szem előtt kellett tartania: *Valaki az élő Istennek nevét káromolja ördögadtával s teremtettével, s egyéb hasonló kárhozatos szitkokkal szitkozódik, kövel veretessék agyon.*²⁰

²⁰ OSZK, Fol. Hung. 36. 8.

1.

Anno 1664. Die 26. Junii.

Méltóságos tekintetes és nagyságos gróf Hadadi Vesseleny Ferencz uram öngy-sága, Magyarországnak Palatinusa kegyelmes urunknak missile parancsolatját az tekintetes és nagyságos Giarmati gróf Ballassy Imre uramnak öngy-ságának praesentálván cum salutatione, Djvin vára alatt lévő serföző házba, azmely kegyelmes urunknak méltóságos missile parancsolatját öngy-sága megolvasván, arra öngy-sága azt mondotta, hogy az echedj juhoknak és kecskéknek elhajtását nem tudja, s az lehotkaj kárnak tételitis nem tudja, hanem azki tette az kárt, az *ördöglelkők* kérjék attúl. Annakutána megkövetvén öngy-ságát, hogy tisztönk s hivatalunk szerént öngy-ságához kelletett jönönk az nemzetes vitézlő Liberchey Mihaly uram, nemes Nograd vármegyének viceispánja commissió-jából, az tekintetes és nagyságos Ghymessy gróf Forgach Adam Nograd és Borsod vármegyéknek főispánja urunk öngy-sága instantiájára előnkbe adatott 7 punctumokra²¹ fellül megírt gróf Ballasa uram öngy-ságátúl választot kéрни, azmely punctumokat el akarván olvasni fellül megírt gróf Ballassy Imre uram öngy-sága, elkérvén tőlönk az punctumokat, hogy maga olvassa meg, oda adván öngy-ságának, azmint az punctumokat olvasta, a 6 punctumokra semmit sem felelt, de a hetedikre hogy érkezett, elkezdvén szidni az gachy gondviselőket: Még az *ördöglelkő* Bezegh György procator mit ír, hogy ellenségöl tartsanak-é avagy szomszédjoknak, de jó léssen-é, ha az ő feje elesik a *lélek kurvafiának*, pöröljön azután, akivel pöröl, hogy az *ördöglelkő lélek kurvafiak* azt kérdik tőlem, hogy resolváljam magamat, hogy ellenségnek tartsonak-é, avagy szomszédjoknak, mondván, hogy olyan *ördöglelkő lélek kurvafiait*, mint ők, nem tart ellenségeknek, hanem ha ellensíGINEK akarja tartani a gachiakot, ki sem ereszti a várbúl, sőt egy hét alatt meg is venné Gách várát, s magokat ki is vonná belüle, ahon az ellenség Szechinbe, s más az, ha magának ellenséget akar tartani, magához való embert, avagy hasonlót tart, mint maga, nem olyan

²¹ Az itt közölt dokumentumokkal együtt található a „Par Punctorum per Dominum Judicum Nobilium Illustrissimo Domino Comiti Emerjco Ballassa de Giarmath prepositorum” címet viselő kérdéssor, amelyre Balassi Imrétől a válaszokat várták. Az első hat kérdésben az eltulajdonított állatok sorsáról tudakozódnak, a környékbeli legeltetési szabályokat akarják tisztázni, s hogy a török elől a Divény környékére hajtott állatokat miért nem tűri ott meg, holott az ő katonái is fűvelhetnek a lehotaiai határában. A hetedik kérdés, amely kihozta őt sodrából, s az egyedüli, amelyre hajlandó volt választ adni, így szól: „Kérjék meg arra öngy-ságát, resolválja magát, Gách vára öngy-ságát ellesíGINEK-é avagy jóakaró szomszédjának ösmerje. Ha szomszedságosan akar élni öngy-sága, azon igaz szomszedságának megfelelővén, eddig tött károkrúl contentálja Gách várát, hol penig ellenségöl tötte fel magát, jelentse meg kegyelmetek, hogy az itt való tiszték mind Isten előtt s mind penig kegyelmetek előtt protestáltak, ha mi alkalmatlanság következik, adjon számot öngy-sága, mind Isten s mind emberek előtt, s ne okoztassa senki Gách várát, soha eddig nem adván okot az veszekedésre.” (E dokumentumok Besztercebányán a Státny Oblastny Archiv v Banskej Bystrice Wesselényi-iratai, illetve a Gömör megyei – Gemerská Župa – Wesselényi-levelezésben található, érend szerint. A fotómásolatokat, közös kutatóútunkon, Kőszeghy Péter készítette. Köszönettel tartozom neki érte.)

ördöglelkőveket, de higgyék el azt az *ördöglelkő* Liberchey Mihály s az többi, hogy megesködtek az katonák azon, hogy szolgálímot az én bosszúságomra az keczkeméjtjektől elvont pénzért s megfosztásért felakasztatták, bizony meglövődözik mint az *ebeket*, mert csak nem érdemlették meg a halált, mert az elvont pénzek megtért az kechkemetieknek, de az *ördöglelkő* Liberchey Mihály most is afféle bitang lovon jár, s ezeknek a lovokkal is úgy bánik.

Mi, bírák, mondván önagyságának, nem tudjuk, hogy ökegyelme afféle lovon járna, de nagyságos uram, mind az ország törvénye azt dictálja, s mind pedig méltóságos magyarországi Palatinus urunk önagyságátul meg vagyon parancsolva, hogy afféle nyúzó-fosztó tolvajokat megbüntessenek érdemek szerint; de az *ördöglelkő* Liberchey Mihálinak nem kellett volna ilyen hamar exequáltatni, ha vétkek volt volna is, hanem 15 napot kellett volna nekik terminálni, de az *ördöglelkők* még Szent Ivan napján akasztatták fel olyan nagy önnepen, de az *ördöglelkő* Madach Janos ökrei akasztatták fel a hópínzes katonáimat, de elküldök Lehotkara, megküldöm neki a gatyákat. Mi, bírák, mondván önagyságának, azon, hogy az önagysága eleibe adatot, Gáchbúl hozott punctumokra adjon választot, azt mondván, hogy: Tudnék választot adni az *ördöglelkő lélek kurvafiaitúl* adatott punctumokra, mert talám vagyon háromszáz punctum, azkit a három szolgálíróval csináltak. Megírt gróf Forgach Adam uram önagysága juhait urgeálván hogy bocsáttassa el, hiszem önagysága semmit sem vített önagyságának, de arra azt mondván, hogy eddig is bolond volt, hogy el nem hajtatta, kérjük attúl, aki elhajtatta, monván önagyságának, hogy mástúl nem tudjuk kérni, hanem önagyságátul, azt mondván önagysága, hogy ha több volna is, csak meg eszik bizony azokat, mert az én határomban voltak. Annakutána menvén viszont Palatinus urunk önagysága levelinek magyarázására, azt mondván, hogy: Az *ördöglelkő lélek bestye kurvafiának*, Liberchey Mihálinak mi közü echedj juhokhoz, hogy panaszkodott Palatinus urunknak önagyságának, önagysága mint magistratus tartozik írni, mert elunja a sok búsitását, s azért ír reám, s az az *ördöglelkő* kurta Madach Janos írogatása a lehetőikaiak panasza Szechin alá való indulásomnak, noha lehetőikaiaknak mindeneket megadattam, s az ő ökreit is, de várjonak csak, azt mondják a katonák, hogy bizony meglövődözik az *ördöglelkő lélek kurvafiakat*, mért akasztatták fel az két hópínzes katonáimat, s találkozik oly ember, hogy bosszút áll halálokért. Elunván önagyságának sok szitkozódását hallanom, úgy kezdettem önagyságátul búcsúzni, s mondotta, hogy: Gyürky uram, mindétik jóakarója voltam kegyelmednek, de kegyelmed ilyen követséget ne hordozzon, mert ha részeg találtam volna lenni, avagy pedig rosszkedvő, s azmi kegyelmeteket találta volna, bizony senki el nem vette volna kegyelmetekről. Arra azt mondván önagyságának: Én tisztemnek bizony megfelelek, nagyságos uram, ha nagyságod viceispán uram commissiója mellett a vármegyébe valahova köld, higgye nagyságod, nagyságod dolgába is elmegyek, aminthogy nem panaszkodhatik nagyságod reánk, hogy tisztónk szerént nagyságodnak eddig igazán nem szolgáltam volna, de ha ebbe a

tisztbe nem leszek, nem búsítom nagyságodat. Önagysága avval bocsátá el benünket, hogy kijűttönk önagyságátúl, de az punctumokra semmi választot nem vehetönk egyebet. Egy Kesdy nevő vásárbíró avagy tömlöctartó, kívöl állott a vámház előtt, s azt mondja, hogy: Giörky uram, afféle állapotokba ne avassátok magatokat, mert ha most is itthon volnának a katonák, nem tudom, mint járna kegyelmetek. Azt mondván neki, hogy senkinek nem vitétem, de aki énnekem vít, bizony, nem tudom, mint jár.

Stephanus Gyürky Judicum Nobilium Comitatus Neogradjensis
Joannes Kandó Juratus Assessor Comitatus Neogradjensis

2.

Gróf Balassy Imre uram önagysága üzeneti Palatinus urunk önagysága levelére

Elolvassván önagysága az levelet, első szava ez volt: Ennek az levélnek az ő continentiája nem egyéb, hanem hogy én eljövén az táborrúl az én hadaimmal, azért nem verheték meg az törököt, és hogy az több katonák is, az tábori katonák közül, látván az én eljövetelemet, sokan haza oszlottak közülök. Hogy azok eloszlottak, arrúl én nem tehetek, sőt ha Öfölsége elejében kel is az dolog, egyebet nem mondok, hanem hogy én azok közül generálisa sem kapitánya nem lévén, nem parancsoltam nékik, hogy ki hol legyen közülök. Ami pedig az én eljövetelemet illeti, abból mi léssen, semmi, mert mindazonáltal noha nem tartoztam volna véle, de mégis kéredzettem Zuzátúl [Souches generális], azt pedig nem egyébért, hanem csak böcsületnek okáért cselekedtem. S ha hír nélkül jöttem volna is, azzal sem vétettem volna, mivel én akkor az táborban nem is úgy voltam, mint tartozásképpen, hanem csak barátságképpen, hivatván Zuza uram, úgy mentem oda. Hogy pedig az törökben az én otltémmel több elesett avagy veszett volna, azt bizony elhiszem, hogy az meglött volna, de ha így történt, arról mit tehetek? De ha szintén immár eljöttem is, mi léssen belőle, ezt akármi bolond is megítélheti, annál inkább, akinek Isten eszet adott.

Ezen szavai után hallgatván önagysága, úgy kezdettem én is választ kérni, azmint nemzetes vitézlő Liberczey Mihaly uram ökegyelme nekem parancsolta Palatinus urunk önagysága parancsolatja szerint, hogy ökegyelme kezéhez hoznám a választ.

Erre gróf Balassy Imre uram ily szókkal való választ tött: Olyan *ördögadtáknak s ördöglelkűknek* adnám avagy küldeném az kezéhez az én választomat? Nem küldöm olyan rossz embernek az *ördögadtának*, s nem hogy odaküldeném, de még csak szolgámat sem fárasztom én ezzel az válasszal, noha igen röviden tudok én erre választ adni, s egy jobbágyomnak kezében adván elküldöm Lipczére avagy Murányban, s ha ott találják az Palatinust, jóval jó, s hol nem, s *ördög s pokol*, de én, Isten teljes Szentháromság úgy szegéljen, szolgámat azzal nem fárasztom. Mi tudom én, hogy csak Liberczey Mihaly *ebisége* ez az *ördöglelkűé*, de Isten Szentháromság úgy szegéljen, megtanítom az *ördögad-*

tát; az katonáimat is csak felakasztatja, ő, az *ördöglelkű*, még csak hírt sem ad felőle, hogy eb vagy-e avagy kutya vagy-e. Immár akármiképpen írt volna, hogy mi szolgálót fogtam meg, azért láss törvényt reájok, mert latrok, hanem csak fölakasztatta őket két-három bitang lóért, de bizony az ő feje is úgy vész el, az *ördögadtáknak*, kezemben adván Isten. Én erre azt mondtam, hogy nem jó így, nagyságos uram, mivel ennek semmi jó vége nem leszen, hanem az szomszéd-ságban nagyságtok inkább egymás szeretetiben éljen, mert amint közönszégesen szokták mondani, hogy amely ország avagy tartomány magában meg haszonlik, pusztulni kell annak. Erre is azt felelte önagysága, pusztuljon az *ördögadta*, csak énnekem Liberczej Mihály akadjon kezemben, meg tanítom én ötet, az *ördögadtát*, hogy bizony hírt [?] mondhat viceispánszágának, jöjjön csak ide az vámházhoz, avagy akárhova ide közel az határban, próbálja meg, oly órában talál azért az *ördöglelkű*, annyit adok én neki, hogy örökkéig megéri véle osztán, mert mihelyen akarom, mindjára kezemben keríthetem, kivéven lesre, csak egy-két báránt kapatok el onnan valamely faluról, de egyébaránt másképpen is kezemben kerül az *ördögadta*, s az Isten adja, nem hogy az én fejem úgy volna az ő kezében, mint az övé az én kezemben, mert eddig bizony meg holtam volna. De nem tészek én véle törvényből föl, mivel-énnékem ha nem tudom, minémű igazságom volna is, elítélne ő, hanem másképpen nyúlok én az *ördögadtához*, szart egyék az *ördöglelkű*, mind vejestül. Az a procreator lelkű *ördögadták*. Írjon, írjon az *ördöglelkű*, ha tizenhatezer levelet ír is, én azzal bizony nem gondolok. És ha minden héten tizenhat levelet küld is kezemhez, mind az négy szolgabíró is ide küldi is, Isten teljes Szentháromszág úgy segítjen, én azzal nem gondolok. De hiszem tudom csak bosszont az *ördögadta*, hadd hadd tudom én, mit csinálók övéle. Az *ördögadta*, miért tészen ő fel énvelem, hiszem nem rendemen való ember ő, s mégis piszkálódik ellenem, az *ördöglelkű*, s ha immár megromol, s elvesz kezem miatt, mi lesz belőle, az Császárnak panaszolnak érette, mi lesz belőle, mi ösmerem én az Császárt, s eleget is beszélgettem vele, meg is mondtam, hogy Őfelségének Magyarországon nincsen csak két szolgálója is nálamnál igazabb s jobb, amit Őfelségének panaszolnak, Őfelsége csak arra ad választ. Hogy Gyarmatnál az németeket levágtam, mi lött belőle? Semmi. Csak levágom ezután is, azki nekem ellenszégem, s ha őrajta is, az *ördöglelkűn* megeszik, ki vészi el róla? Mért tészen fel velem az *ördöglelkű*, mért nem hogy maga, de még az ura is nincs olyan ember, mint én? Nem is volt soha. Jobb volna néki is, az *ördöglelkűnek*, hogy az urát miképpen szabadíthaná meg, abban mesterkednék, énvelem ne garázdálkodnék az *ördögadta*.

Harmadszor is szólván önagyságának, megkérdeztem, ha csak ez lesz-é a választ, azt mondotta önagysága: kegyelmed csak azt mondja neki, hogy *szart egyék az ördöglelkű*, mert ha emberszéges ember volna, nem küldözne efféle leveleket reám, hanem megérje azzal, hogy vagyon módja az Palatinusnak mástul is levelet kezemhez küldhet, de az *ördöglelkű* csak abban mesterkedik, micsoda és nagyobb bosszúsággal illethessen. Kegyelmed azért csak azt mondja meg ez

szerint az *ördögadtának*, hogy *egy meg az szart*, én mondom, s *kurva is az anyja* én részemről, aki meg nem mondja neki, ha reá akadok, magam is ez szerint mondom meg neki szemében, s meglátom, ki tészzen róla.

Datum in arce Gacz, die 3. Julii Anno 1664.

Stephanus Horváth Judicum Nobilium Comitatus Neogradiensis

3.

Természetesen nem maradt el Wesselényi Ferenc reakciója sem. A Balassi által – többek között éppen azért, mert az ő szolgálatából menekült, illetve szökött meg – nagyon gyűlölt, a nádor által viszont, úgy látszik, igen kedvelt, bizalmas emberének, Libercsei Mihálynak írt levelében tudósít erről, jellemezvén is egyben Balassi Imrét:

Generose domine amice nobis observandissime.

Vöttük az kegyelmed böcsületes levelét együtt az inclusákkal, melyekből Balassy Imre uram szokott nyughatatlanságát s alkalmatlankodtatását értjük. Ím azért szóru szóra deákra fordittatván mindazokat, mai napon Őfölségének repraesentáltatni el nem múlatjuk. Azonban míg Őfölségének onnan felől bizonyos resolutiója jün ezaránt, kegyelmed ne csak panaszkodjék, hanem mint vármegyének igaz bírása s hazája törvényét értője, követője, más, értelmes főrendekkel s vármegyék tagjaival egyetértvén, lölje fel módját, miképpen zaboláztassék meg azon ember, kívánván in reliquo Isten sokáig éltesse jó egészségben kegyelmedet.

Datum Cassoviae, die 10. Julii Anno Domini 1664.

Generosae Dominationis Vestrae
Amicus ad serviendum paratissimus
Comes Franciscus Wesseleny

Generoso Domino Michaeli Libercsey de eadem Comitatus Neogradiensis Vice Comiti, Arcisque Gács Capiteo etc. Amico nobis observandissimo.

PER IL SFONDO DI UN LUOGO TESTUALE DELL'*AUTOBIOGRAFIA*
DI MIKLÓS BETHLEN

Relazione e strategia di comunicazione tra
Imre Balassi III e Ferenc Wesselényi.

I documenti qui pubblicati illustrano le strategie di comunicazione del conte palatino Ferenc Wesselényi nelle missive e nei decreti inviati ai governatori delle province, tra il 1664 e il 1666. Egli li informa dei misfatti del conte Imre Balassi III, della giustezza delle pene a lui comminate, e tenta di vietare che gli stessi trattengano rapporti con il Balassi, definito „Ladro della Patria”. Tali scritti vengono messi a confronto con le lettere in cui Imre Balassi III, per interposta persona, risponde al Wesselényi: l'esagerata autostima e la grande superbia ricordano le lettere degli avi Menyhárt Balassi, con i suoi voltafaccia politici, e Bálint Balassi, il poeta, con i suoi noti violenti eccessi verbali e comportamentali. Maledizioni come quelle pronunciate da Imre Balassi III e registrate dai rappresentanti legali di Wesselényi sono assai rare nella storia della epistolografia ungherese.